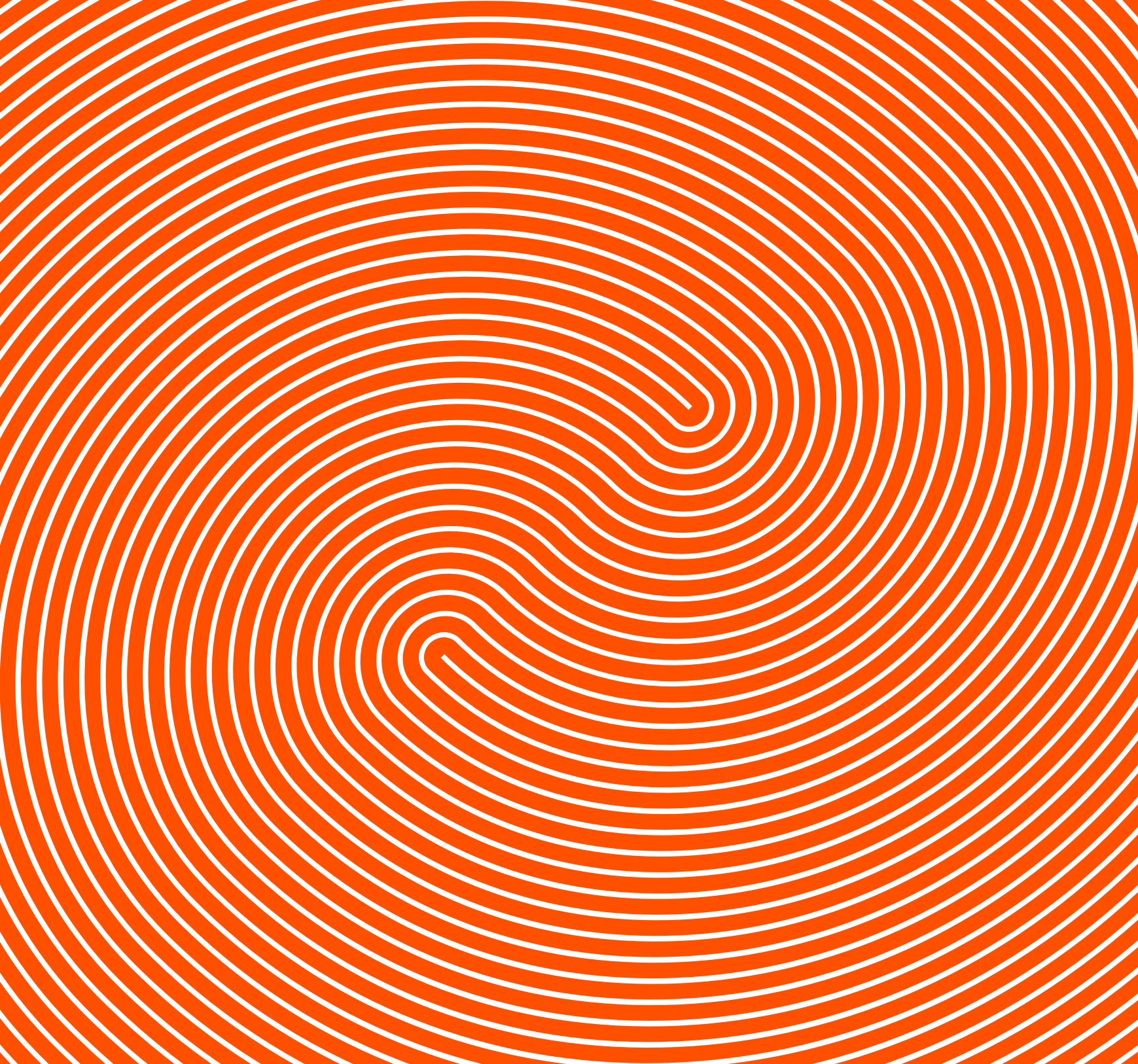

Je (středověk) doba temna?

**Ivan Foletti
Martin F. Lešák
Veronika Pichaničová
Sabina Rosenbergová**

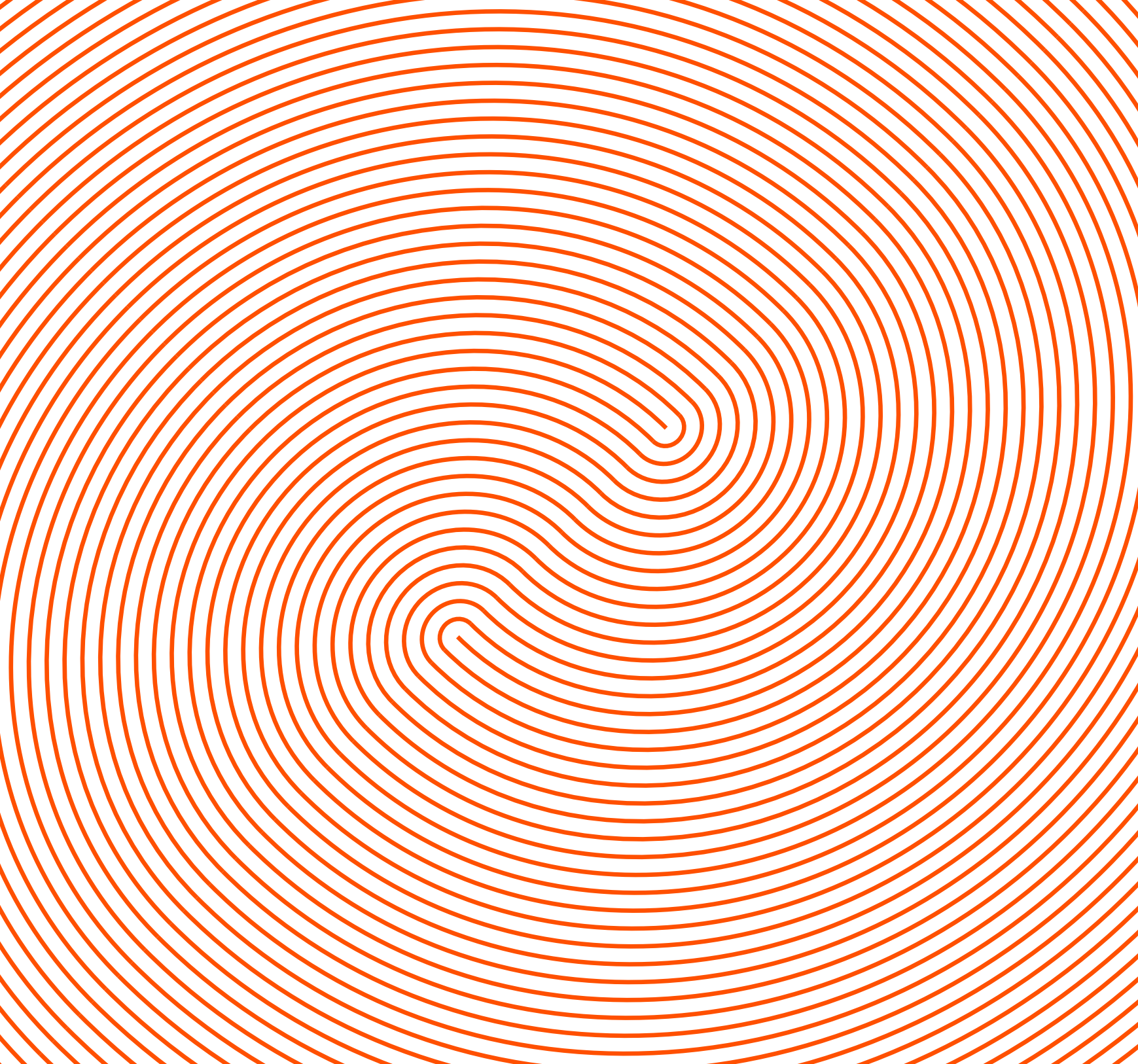

PARVA **Convivia²**

Je (středověk) doba temna?

Umění, migrace a moc

**Ivan Foletti
Martin F. Lešák
Veronika Pichaničová
Sabina Rosenbergová**

Edice PARVA Convivia², svazek 1
Redakční rada edice: Ivan Foletti (dir.),
Petra Hečková, Ondřej Jakubec, Jan Klípa

TEXT © Ivan Foletti, Martin F. Lešák, Veronika Pichaničová,
Sabina Rosenbergová, 2021, 2022
VYDÁNÍ © BOOKS & PIPES, z. ú. a Masarykova univerzita, 2021, 2022
ISBN 978-80-7485-236-7 (BOOKS & PIPES; 1. vyd.)
ISBN 978-80-7485-255-8 (BOOKS & PIPES; 2. vyd.)
ISBN 978-80-210-9907-4 (Masarykova univerzita. Brno ; 1. vyd.)
ISBN 978-80-280-0086-8 (Masarykova univerzita. Brno ; 2. vyd.)
ISBN 978-80-280-0671-6 (Masarykova univerzita. Brno ; online ; pdf)
<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9907-2021>

**BOOKS
& PIPES**

MUNI Seminář dějin umění
Centrum raně
ARTS středověkých studií

Obsah

- 11 _____ Úvod / **Je (středověk) doba temna, anebo je tomu úplně jinak?** / *Ivan Foletti*
- 49 _____ 01 / **Temný hvozd, či středověká ekologie aneb Jak si (ne)představovat středověkou krajinu** / *Martin F. Lešák*
- 73 _____ 02 / **Císařovy božské šaty: středověký panovník mezi nebem a zemí** / *Sabina Rosenbergová*
- 105 _____ 03 / **Světlo v době temna: zlato a drahé kameny ve službách křesťanské víry** / *Veronika Pichaničová*
- 131 _____ 04 / **Slovo závěrem**
- 137 _____ Poznámky
- 155 _____ Rejstřík jmen, míst a uměleckých děl
- 161 _____ English summary

Úvod

Je (středověk) doba temna, anebo je tomu úplně jinak?

Pozorný čtenář asi pochopil, že název této knihy je do jisté míry provokací. Výraz „středověk“ uvedený v závorce naznačuje, že dobu temna zažíváme nyní. Vzhledem k politické, ekonomické, pandemické a řekl bych také morální krizi, v níž se naše společnost nachází, tato myšlenka překvapí jen málokoho. Ve skutečnosti však není naším hlavním záměrem mluvit o současnosti. Následující stránky jsou věnovány především období „raného středověku“, které je z dnešního pohledu obdobím nesmírně vzdáleným a pro současného člověka spojeným s představou absolutní jinakosti. Proto je „raný středověk“ místem, do něhož můžeme projektovat naše aktuální problémy, nebo naopak sny o jiném a lepší světě — například o světě s harmonickým vztahem k přírodě. Není tedy náhodou, že se v populární kultuře — od literatury po současnou kinematografickou produkci — setkáváme s naprosto protikladnými obrazy tohoto období. Násilná, špinavá a depresivní zobrazení střídají oslnivé scény z turnajů, při nichž se šlechtní rytíři a hrdinové dvoří honosně oděným dámám. V některých dílech se pak tyto protikladné popisy „středověku“ setkávají. Zatímco v Nottinghamu trpí nevinní lidé ve strašlivém a ponurém žaláři, v sherwoodském lese vládne

01

James Woodford, Robin Hood,
1951, Nottingham Castle,
Spojené království

hrdina Robin Hood, který bohatým bere a chudým dává, aby vytvořil spravedlivější společnost. •01•

To, jak přemýšlíme o „středověku“ a o tom, co se v tomto období odehrávalo, vypovídá více o nás samotných a naší době. O tom, čeho se bojíme i o čem sníme. Naše domněnky o „středověku“ vycházejí také z příběhu, jenž se začíná odvíjet v průběhu několika posledních staletí, během kterých se vytváří koncept „středověku“, jak jej chápeme dnes. Na následujících stránkách bychom se tedy chtěli zamyslet nad tím, jak se zrodila naše představa o tomto historickém období. Poté bychom se rádi pokusili převyprávět celý tento příběh trochu jinak. Středobodem našeho zájmu jsou nejruznější umělecké předměty, sochy, chrámy, ale třeba i stromy a kamení. Nad „středověkem“ uvažujeme jako nad místem, v němž se rodí zcela nová vizuální kultura, jejíž umění se vyznačuje snahou o zachycení toho, co nelze spatřit. Okrajově se zamýšlíme i nad tím, co pro „středověké umění“ znamená fenomén migrace: zaměříme se na impuls, který do Evropy přinesli „ti ostatní“, ať už se jedná o naše praotce z kočovných kmenů, Araby anebo luxusně oděné posly z Konstantinopole (dnešního Istanbulu). Vše završí úvaha, co tento nový podnět, který lze nazvat vznikem abstraktního myšlení ve vizuální kultuře a umění, způsobil. Cílem úvodní části je otevřít debatu, kterou v následujících třech kapitolách rozvineme.

Jak se rodí „středověk“

Přemýšlení o „středověku“ se pojí s celou řadou předsudků. Kořeny negativního pohledu na středověk je možné nalézt již v textech velkého italského básníka Francesca Petrarce (1304–1374). Ten v polovině čtrnáctého století, v době, kdy Evropa zažívala jednu z nejděsivějších epidemických krizí

dějin, černý mor, přemýšlel o minulosti. Jakožto básník zbožňující Vergilia (70 př. n. l. – 19 př. n. l.) a jiné antické autory si antiku představoval jako ideální svět. Epochu, která dělí jeho současnost od antické minulosti, naopak považoval na základě své zkušenosti za dobu temna. Již samotný termín „středověk“ naznačuje, že se jedná o jakési přechodné období mezi velkou antickou Římskou říší a dobou snažící se o znovuzrození antické kultury, která se sama definovala jako renesance.¹ Jak jinak také mohli tito lidé vnímat dobu, jíž vládl děsivý mor, který si vyžádal desítky milionů obětí? Myšlenku idealizované antické minulosti je navíc v Petrarcově díle možné vnímat jako literární figuru, která se v soudobé poezii běžně používala a která idealizovala dávnou minulost a vysněnou budoucnost na úkor přítomnosti a minulosti nedávné. Právě proto je třeba Petrarcův názor na období „středověku“ vnímat s velkou rezervou. Zároveň je třeba mít na paměti, že vzhledem ke svým literárním dovednostem měl Petrarca na myslitele v následujících staletích obrovský dopad.²

V patnáctém a šestnáctém století se přemýšlení nad obdobím čtvrtého až čtrnáctého století stává do jisté míry charakteristickým pro kulturní prostředí italských humanistických měst. Raffael Santi (1483–1520), jeden z největších renesančních malířů, se například pozastavoval nad uměním doby císaře Konstantina († 337), které odsuzuje jako dekadentní. Tvrdí, že: „sochy stejného [Konstantinova] oblouku jsou velmi naivní, bez dobrého umění či kresby“.³ •O2• Vše, co nenásleduje pravidla klasického antického umění, je pro Raffaela prostě nepřijatelné.

Na velmi podobné vlně se nesou také texty Giorgia Vasariho (1511–1574), nepříliš kvalitního malíře, ale o to významnějšího teoretika umění. V jeho textech se setkáváme s velice promyšleným příběhem dějin umění od pádu Římské říše až po jeho současnost. Pohled, který zastává, je totožný s tím, co píše Raffael: od čtvrtého

do čtrnáctého století panuje v Evropě dekadentní doba temna, kterou prosvítí až malířský génius Giotto († 1337) kolem roku 1300. Je třeba říci, že Vasariho příběh vychází v první řadě z jeho osobního vkusu. Ten se formoval v šestnáctém století a vrchol pro něj představovala tvorba Michelangela Buonarrotiho (1475–1564). **•03•** Jeho tvorba byla pro Vasariho měřítkem, jímž jiná díla, současná i minulá, posuzoval. Čím více se tedy vizuální kultura Michelangelovi a jeho antickým předlohám vzdalovala, tím spíše byla pro Vasariho úpadková. Vasari by s největší pravděpodobností malby dnes uznávaných malířů Vincenta van Gogha (1853–1890), Augusta Renoira (1841–1919) nebo Pabla Picassa (1881–1973) naprosto odsoudil. Plátna všech těchto umělců by považoval za projev dekadence a odklonu od antického ideálu iluzivního zobrazení reality. Jako by toho nebylo málo, výběr nejlepších malířů z Vasariho perspektivy na první pohled ukazuje, že jeho hodnocení nebylo zcela objektivní. Valná většina těch, které považoval za geniální malíře, totiž pocházela z Toskánska, a to především z jeho rodného města Arezza. V neposlední řadě Vasari spojil začátek „středověkého“ úpadku s tím, co pojmenoval „barbarskou invazí“ podpořenou raně křesťanským ničením antických památek. Jeho texty vznikaly v době, kdy si Itálie stále pamatovala děsivé ničení uměleckých děl a kultury, které se odehrálo v roce 1527. **•04•** Německé a španělské armády žoldněů tehdy drancovaly Itálii a vyplenily i samotný Řím s takovou brutalitou, že i Vandalové, kteří stejné město dobyli v roce 455, by s ní těžko soupeřili.⁴

02 →

Konstantinův oblouk,
cca 315, Řím, Itálie

Vasari byl tedy lokální patriot, měl specifický umělecký vkus a žil ve velmi pohnuté době. To vše promítal do svých úvah nad uměleckou tvorbou takzvaného „středověku“. Protože byl však vnímán jako otec zakladatel dějin umění, měly jeho texty nedozírný dosah a určily směr přemýšlení o umění na několik následujících staletí.

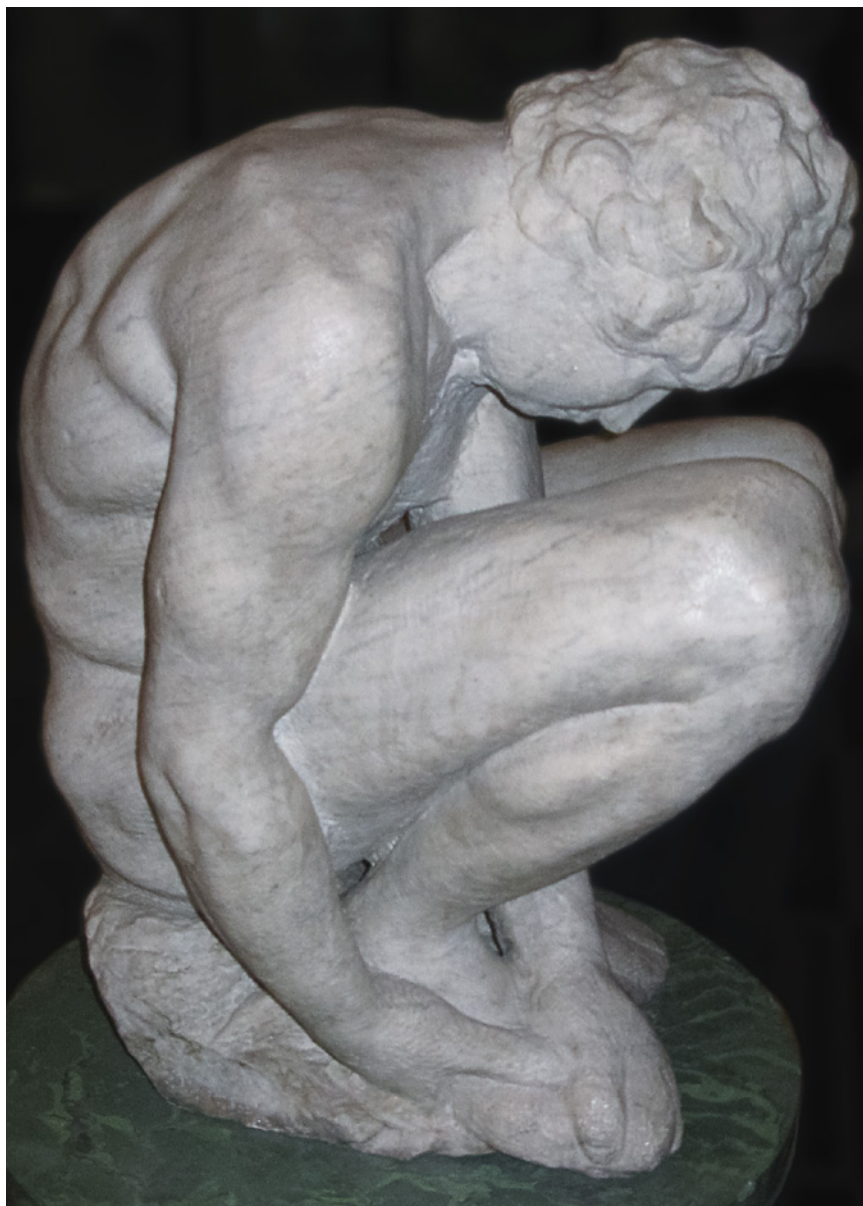

03

Michelangelo Buonarroti,
Schoulený chlapec, cca
1530–1534, Ermitáž,
Petrohrad, Rusko

04

Cornelis Boel, Antonio
Tempesta, Plenění Říma
v roce 1527, 1614, deponováno
The Metropolitan Museum
of Art, New York, USA

Auton. Pinx. - inv. - C. Bael. sculp.

*Militē Cæsareo, BORBONIVS occupat HEROS
Magnanimus magni CAPITOLIA celsa Quirini,*

*At fidens armis, dum mænia scanderet VRBIS
Concidit, HEROES sic sic juvat ire per umbras.*

V sedmnáctém století nacházíme dělení na tři epochy ukotvené například v díle Georga Horna z roku 1666.⁵ Autor rozdělil světovou historii na antiku končící stěhováním národů, „střední období“ trvající od této migrace do roku 1500 a na moderní historii trvající až do jeho současnosti. Negativní pohled na toto „střední období“ dále prohloubila intelektuální revoluce osmnáctého století ve francouzském království, která pomyslně vyvrcholila Francouzskou revolucí mezi roky 1789 a 1799. Myslitelé jako Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), Voltaire (1694–1778) či Denis Diderot (1713–1784) přemýšleli nad soudobým světem plným nespravedlnosti, násilí a zhýralosti. Jejich pohled na francouzský politický režim, v němž církve a královský dvůr nemilosrdně ovládaly osudy milionů lidí, byl velmi kritický. Podobně pak nahlíželi i na „středověk“, v němž viděli kořeny problémů své současnosti. Šlo především o spojení trůnu a oltáře, tedy moci světské a moci církevní, a o násilí, které bylo podle nich ve „středověku“ pácháno feudální aristokracií. Spolu s obecnou kritikou se milosti nedostávalo ani umělecké tvorbě.⁶ V Diderotově encyklopedii je „gotická architektura“ definována následujícími slovy: „je často velmi pevná, velmi těžká a velmi masivní; a někdy naopak mimořádně volná, jemná a bohatá. Její hlavní charakteristikou je zatížení ornamenty, kterým schází vkus i přesnost.“⁷ •05• Pozorný čtenář se jistě neubrání dojmu, že zde byla do minulosti opět projektována současnost. Měli bychom navíc dodat, že v době represivního režimu posledních francouzských králů bylo zajisté mnohem bezpečnější kritizovat spíše dávné než soudobé spojení trůnu a oltáře. Na textech již zmiňovaných osvíceneckých myslitelů stojí velká část současné evropské kultury. Jejich negativní pohled na „středověk“ tedy přirozeně prosakuje do všech úrovní našeho současného uvažování.

V době od čtrnáctého do osmnáctého století se tak do onoho tisíciletého období, které je vymezeno vládou císaře Konstantina na

05

**Antoine François Sergent,
Pohled na Chartres, 1780**

jedné straně a velkým morem na straně druhé, projektuje celá řada problémů, se kterými se novověká společnost potýkala. Na základě toho se setkáváme s celou sérií autorů, kteří „středověk“ považují za synonymum úpadku. Navzdory tomu, že jejich znalosti tohoto období byly objektivně velice omezené, se jedná o velikány evropské kultury s obrovským vlivem na formování evropského myšlení a kultury v několika následujících staletích. Kromě toho v Evropě od čtrnáctého do osmnáctého století dominoval vkus vycházející z římské a řecké antické tradice. Vše, co mu neodpovídalo, bylo ihned odsouzeno jako úpadkové.

Negativní pohled na „středověk“ má tedy dlouhou tradici a je bezesporu dominantní. Existuje však i druhý příběh. Ten se začíná psát od počátku devatenáctého století a v jistých formách se rozvíjí až do dnešních dnů. Podnětem pro toto nové a jiné uvažování o „středověké“ kultuře byly politické změny tzv. romantické Evropy. Již na začátku devatenáctého století se kulturní a teologické ideály, především dvanáctého a třináctého století, stávají velice populární u francouzských katolických myslitelů. Za zmínku stojí François René de Chateaubriand (1768–1848), francouzský aristokrat, který

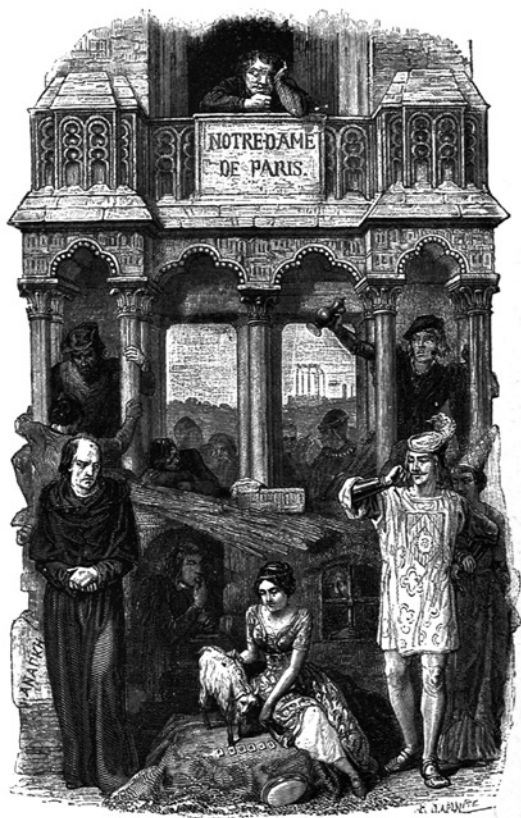
06

Ilustrace z knihy *Génie du christianisme* (Duch křesťanství), edice z roku 1847, soukromá sbírka

v důsledku Velké francouzské revoluce emigroval do Spojeného království. Tam v roce 1802 vydal knihu *Génie du christianisme* (Duch křesťanství), jejíž hlavní tezí je, že křesťanství pochází od Boha, protože je naprosto výjimečné.⁸ •06• Jeho výjimečnost je podle Chateaubrianda příčinou všech velkých pokroků v umění a literatuře. Pohled tohoto francouzského emigranta je pochopitelný především v kontextu jeho životního osudu. Revoluce ho připravila o svět, kde křesťanství a panovnický trůn zajišťovaly jeho rodině moc a blahobyt. Je tedy přirozené, že se ke křesťanské minulosti upnul a hledal v ní kořeny evropské kultury. V tomto ohledu tedy určitě nesmíme zapomínat na čistě osobní a psychologickou rovinu jeho zkušenosti. I Chateaubriand totiž projektoval do minulosti svou současnost.⁹

V průběhu celého devatenáctého století se v Evropě odehrávala debata o národních státech. V rámci snah tyto státy nově definovat se jejich kořeny hledají v minulosti. Není tak vůbec překvapivé, že od Francie až po rodící se Německo a Rusko se odpovídá na otázku národního původu stává „středověk“. Období intelektuály donedávna opovrhované je tak nově prezentováno jako kolébka národů. S tímto novým pohledem se přirozeně pojí i nová schopnost ocenit „středověkou“ uměleckou produkci. Především „gotické“ umění — idea, jež se upevňuje právě na počátku devatenáctého století — je spojováno s původem národních státních jednotek. Tento umělecký sloh se těšil velikému zájmu umělců, literátů, architektů, historiků a historiků umění. Dále se pak rodí celá řada stylů, které na „středověké“ umění navazují; jako například styl neo-gotický či neo-románský. Postavy jako Victor Hugo (1802–1885), Eugene Emmanuel Viollet-le-Duc (1814–1879), Adalbert Stifter (1805–1868), John Ruskin (1819–1900), Walter Scott (1771–1832) a další tvorbě tohoto mýtu, který se rychle dostává do obecného povědomí, napomáhají.¹⁰ •07•

07

Titulní strana knihy
Victora Huga *Notre-Dame
de Paris*, edice z roku
1888, soukromá sbírka

Dá se tedy předpokládat, že pozitivní vnímání „středověku“ je důsledkem hledání národní identity v období romantismu. Je však třeba podotknout, že podle francouzského badatele Rolanda Rechta není věc tak jednoduchá. Tento historik umění přemýšlí o způsobu, kterým je idea „gotické“ katedrály v devatenáctém století prezentována, z úplně odlišného pohledu. Tehdy dominantní názor o katedrále jako městském chrámu, který společně staví tisíce anonymních rukou, vnímá jako jeden z důsledků průmyslové revoluce. Roland Recht tvrdí, že tento pohled vytvořili a podporovali vlastníci velkých továren, aby mohli manipulovat se svými zaměstnanci — dělníky. Pohádka o období, kdy masy vytvářely dechberoucí katedrály, měla sloužit jako propagandistický nástroj pro uklidňování frustrovaných a vykořisťovaných proletářů, kteří často žili v děsivých podmínkách. Tyto dva příběhy o „středověku“ jako kolébce národních států na jedné straně a pomůcce propagandy buržoazie na straně druhé se nevyklučují, naopak se do jisté míry doplňují. Důležitější je však si uvědomit, že i v tomto případě jde o projekci soudobých problémů, snů a idejí do minulosti.¹¹

Jak již bylo řečeno na začátku, „středověk“ je ideálním prostorem pro projekci všech možných idejí. Spíše než o této vzdálené době nám však tyto myšlenky říkají něco o jejich autorech. Nesmíme zapomínat na skutečnost, že právě tyto ideje jsou v naší sdílené evropské kultuře hluboce zakořeněné. Pokaždé když pohlížíme zpátky do minulosti, musíme si být plně vědomi, kolik úrovní se nachází mezi námi a tím, co sledujeme. Jinými slovy, o „středověku“ a jeho umění dnes existuje mimo obec specialistů celá řada předsudků a nepřesných, avšak velice zažitých názorů. Na ně se tato kniha vynasnaží upozornit. Nechceme se však omezit pouze na vyvracení mýtů. Přejeme si také představit strhující dobrodružství spojené s dobami minulými.

Co je důležité, je očím neviditelné

Tato podkapitola nese název převzatý z legendární knihy Antoina de Saint-Exupéryho (1900–1944) *Malý princ*. V úplnosti zní citát takto: „Správně vidíme jen srdcem. Co je důležité, je očím neviditelné.“¹² V Saint-Exupéryho textu jde o vyjádření emocí zásadních pro lidský život. Tato věta však také krásně ilustruje jeden z klíčových prvků, který přichází s novou Evropou. Ta se rodí v přechodném období takzvané pozdní antiky, které se datuje od přelomu třetího do šestého století našeho letopočtu. V této době se kolem celého Středozevního moře rozšiřuje a následně vítězí nové náboženství: křesťanství. Po prvních desetiletích pronásledování ze strany římských autorit a panovníků je křesťanství nejprve legalizováno, aby jej římský císař (vládnoucí východní části říše) Theodosius I. (347–395) nakonec v roce 381 prohlásil za státní náboženství. Jde o jednu z největších společenských změn v dějinách. To, co nás však zajímá v tuto chvíli nejvíce, je dopad těchto historických událostí na přemýšlení o smyslu a funkci obrazů a umění ve společnosti.¹³

V pozdně antickém Římě znázorňovaly sochy slavné předky a bohy a umělcům šlo především o napodobování skutečnosti. Křesťanští intelektuálové však od čtvrtého století předcházející názory o zobrazování a jeho významu přehodnocují. •08• Zásadní je z tohoto pohledu korespondence Paulína, biskupa z Noly (354–431) s myslitelem Sulpiciem Severem z jižní Galie. Ten žádá Paulína, aby mu zaslal svůj portrét. Paulinus odpovídá následujícími slovy: „Jaký toužíš, abych ti poslal portrét? Pozemského, nebo nebeského člověka?“¹⁴ Tato úvaha je vlastně velmi jednoduchá. To, co vidíme a můžeme zobrazovat, je tělo, které jednou zemře a časem se rozpadne. Jak ale znázornit nesmrtelnou duši? Paulinus, významný mecenáš křesťanských staveb, pro které s největší

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Je (středověk) doba temna?.

Pokud se Vám ukáзка líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.